

Dr Barbara Stańdo-Kawecka

Katedra Prawa i Polityki Penitencjarnej UJ

Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich

1. Zmiana celów karania w ostatnich dekadach XX w.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. w wielu krajach doszło do istotnych zmian w dziedzinie celów karania. Zmiana celów karania najwyraźniej zaznaczyła się w Stanach Zjednoczonych, gdzie w pierwszej połowie XX w. w dużym stopniu wprowadzono w życie resocjalizacyjny model karania. Model ten opierał się na przekonaniu, że przestępczość stanowi rodzaj choroby społecznej, możliwej do wyleczenia przez zastosowanie wobec przestępców odpowiedniej terapii w więzieniu. Długość pobytu skazanego w więzieniu powinna zatem zależeć nie od rodzaju popełnionego przez niego czynu, ale od jego potrzeb resocjalizacyjnych, ocenianych przez komisje złożone z ekspertów w dziedzinie nauk społecznych i medycznych¹. Konsekwencją tych założeń były następujące zalecenia dotyczące zasad wymiaru kary:

a) orzekana kara powinna pozostawać w zgodzie z potencjałem resocjalizacyjnym sprawcy przy uwzględnieniu jego potrzeb, warunków i właściwości osobistych;

b) kara powinna być oparta na prognozie co do zachowania sprawcy w przyszłości; jeżeli w chwili wymierzania kary istniały powody do przyjęcia, że popełni on ponownie przestępstwo, należało go pozbawić wolności do czasu ustania tego ryzyka;

c) przy wymierzaniu kary sąd powinien kierować się zasadą indywidualizacji, dostosowując rodzaj kary do potrzeb konkretnego sprawcy oraz stopnia zagrożenia, jakie stanowił dla społeczeństwa².

¹ H. Jescheck, *Die Krise der Kriminalpolitik*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1979, z. 1, s. 1037.

² Założenia polityki karnej w świetle amerykańskiej Wzorcowej ustawy dotyczącej wymiaru kar z 1972 r. (*Model Sentencing Act*) szczegółowo przedstawia A. von Hirsch, *Doing Justice. The Choice of Punishments*, New York 1980, s. 9 i n.

Tak rozumiana indywidualizacja karania wymagała zapewnienia sądom szerokiej swobody uznania oraz zredukowania do minimum ustawowych zasad wymiaru kary. Wraz z rozwojem resocjalizacyjnego modelu karania amerykańscy sędziowie uzyskali dużą władzę dyskrecyjną. Zgodnie z założeniem, że w chwili orzekania o karze trudno jest przewidzieć, jak długi pobyt w więzieniu okaże się niezbędny dla osiągnięcia zakładanych celów resocjalizacyjnych, zapewniono im możliwość wydawania wyroków nieoznaczonych (*indeterminate sentences*), tj. wyroków skazujących na karę pozbawienia wolności bez sprecyzowania czasu jej trwania. O faktycznej długości pobytu skazanego w zakładzie karnym decydowały rady do spraw warunkowych zwolnień powoływane przy gubernatorach stanu (*parole boards*), również wyposażone w dużą swobodę uznania przy podejmowaniu decyzji dotyczących skazanych³.

Ten model karania na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. poddany został w Stanach Zjednoczonych gwałtownej krytyce. Zdaniem konserwatystów był on nazbyt pobłażliwy dla przestępców i nieskuteczny w zwalczaniu narastającej przestępczości. Z pozycji lewicowych kary oparte na ideologii resocjalizacji uważane były za nadmiernie surowe i rażąco zróżnicowane w przypadku sprawców podobnych czynów. W okresie charakteryzującym się utratą zaufania do państwa i rozwojem ruchów praw człowieka, coraz wyraźniej wskazywano na to, że prawo karne, które przyznawało szeroką swobodę uznania sędziom, administracji penitencjarnej i radom do spraw warunkowych zwolnień, w rezultacie powodowało represyjne traktowanie przestępców wywodzących się z warstw upośledzonych społecznie i ekonomicznie, a w szczególności sprawców należących do dyskryminowanych mniejszości etnicznych i rasowych⁴.

Decydującym momentem w historii upadku ideologii resocjalizacji okazało się opublikowanie wyników badań przeprowadzonych przez Roberta Martinsona, polegających na ocenie skuteczności ponad dwustu programów resocjalizacyjnych realizowanych w przeważającej większości w więzieniach w latach 1945–1967. Po porównaniu wskaźników powrotu do przestępstwa skazanych, którzy w czasie odbywania kary objęci byli nauczaniem, kształceniem zawodowym, doradztwem indywidualnym, terapią grupową lub leczeniem farmakologicznym, oraz tych skazanych, którzy nie uczestniczyli

³ A. von Hirsch, *Penal Theories*, w: *Crime & Punishment*, red. M. Tonry, New York–Oxford 1998, s. 660 i n.

⁴ Por. S. Frankowski, *Ewolucja systemu karania w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, „Przestępczość na Świecie” 1981, t. XIV, s. 51 i n.

w podobnych programach, autor stwierdził, że poza kilkoma pojedynczymi przypadkami realizowane programy nie miały znaczącego wpływu na poziom recydywy⁵. Sformułowanie *nothing works* („nic nie działa”) na długie lata stało się popularnym twierdzeniem kryminologicznym, pomimo że sam R. Martinson w późniejszych pracach wycofał się z zajmowanego wcześniej stanowiska i przyznał, że niektóre spośród analizowanych przez niego programów przyniosły jednak umiarkowane sukcesy w zakresie zmiany zachowań więźniów, a wyniki przeprowadzonych przez niego badań uległy powszechnej nadinterpretacji⁶.

Zmiany racjonalizacji karania, jakie nastąpiły w Stanach Zjednoczonych po upadku ideologii resocjalizacji, początkowo koncentrowały się wokół powrotu do klasycznych zasad karania, w myśl których kara powinna być proporcjonalna do ciężaru popełnionego czynu. W latach siedemdziesiątych XX w. sporą aprobatę zyskała koncepcja teoretyczna przedstawiona przez Andrew von Hirscha, znana pod nazwą *just deserts theory* („teoria kary zasłużonej”). W świetle tej teorii:

a) uzasadnienie karania sprowadza się do przekonania, że sprawca zasługuje na karę;

b) kara powinna być zorientowana na przeszłość, tj. na popełniony już czyn zabroniony, a nie na przyszłość, czyli oddziaływanie prewencyjne;

c) wymiar kary powinien być dostosowany do ciężaru popełnionego przestępstwa, a ten zależy od rozmiaru wyrządzonej szkody oraz stopnia zawinienia sprawcy;

d) w przypadku sprawcy, który był już uprzednio skazany, liczba i ciężar wcześniej popełnionych przestępstw wpływają na ciężar przestępstwa, za które jest aktualnie sądzony, ponieważ powrót do przestępstwa zwiększa jego stopień zawinienia⁷.

W tym samym czasie w poszczególnych stanach przystąpiono do reformowania zasad wymiaru kary w celu ograniczenia sędziowskiej swobody

⁵ Podsumowaniem wyników badań R. Martinsona było stwierdzenie: „With few and isolated exceptions, the rehabilitative efforts that have been reported so far have had no appreciable effect on recidivism” („Z wyjątkiem nielicznych i odosobnionych przypadków opisane dotychczas programy resocjalizacyjne nie miały istotnego wpływu na poziom recydywy”) opublikowane w: R. Martinson, *What works — Questions and Answers about Prison Reform*, „The Public Interest” 1974, z. 35, s. 25. Cyt. za: A. Kuhn, *Incarceration rate: Europe versus USA*, „European Journal on Criminal Policy and Research” 1996, z. 3, s. 61.

⁶ A. von Hirsch, *Penal...*, *op.cit.*, s. 661; R. Tewksbury, *Introduction to Corrections*, Glencoe 1997, s. 71.

⁷ A. von Hirsch, *Doing...*, *op.cit.*, s. 6.

uznania i zapewnienia proporcjonalności reakcji do ciężaru czynu. Utrata wiary w resocjalizacyjny potencjał zakładów karnych początkowo stymulowała poszukiwanie sankcji nieizolacyjnych, alternatywnych do bezwzględnej kary pozbawienia wolności. W ostatniej dekadzie ubiegłego stulecia polityka karania w Stanach Zjednoczonych została jednak zdominowana przez koncepcje odstraszenia (*deterrence*) oraz „selektywnego uniemożliwiania” (*selective incapacitation*). Ta ostatnia zakłada, że długotrwałe pozbawienie wolności odpowiednio wyselekcjonowanych i aktywnych fizycznie przestępców uniemożliwia im dokonanie kolejnych przestępstw na szkodę społeczeństwa spoza więzienia, a tym samym pozwala na znaczące ograniczenie rozmiarów przestępczości przy relatywnie niewysokich kosztach. W praktyce koncepcja „selektywnego uniemożliwiania” stanowiła teoretyczną podstawę ustaw typu *three strike and you are out*, które przewidywały surowe i na ogół sztywne kary dla sprawców określonych przestępstw popełnionych w warunkach recydywy⁸.

W przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych, w Europie na początku XX w. istniała silna tradycja klasycznej szkoły prawa karnego, opartej na idei kary, która stanowi odpłatę za winę moralną sprawcy i jest proporcjonalna do ciężaru popełnionego przez niego czynu. W większości krajów europejskich potrzeby resocjalizacyjne sprawcy nigdy nie stały się podstawą wymiaru kary, a poza prawem karnym nieletnich nie wprowadzono także kar pozbawienia wolności o nieoznaczonym z góry czasie trwania⁹. Charakterystyczny dla lat siedemdziesiątych XX w. upadek „euforii resocjalizacyjnej” spowodował wyraźne zmiany zasad karania jedynie w Skandynawii, gdzie w połowie ubiegłego stulecia „eksperti sądowo-więzienni uważali, że przeciętny więzień może być resocjalizowany naukowo planowanymi sposobami”¹⁰. Reakcją na kryzys ideologii resocjalizacji w krajach skandynawskich było zaakcentowanie zasady proporcjonalności kary do ciężaru czynu. Ponadto, podobnie jak w innych krajach zachodnioeuropejskich, zakwestionowanie skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych realizowanych w zakładach izolacyjnych

⁸ Por. National Institute of Justice, *Three Strikes and You're Out: A Review of State Legislation*. Raport z 1997 r. dostępny był w październiku 2003 r. w internecie: www.ojp.usdoj.gov/bjs.

⁹ J. Junger-Tas, *Alternatives to Prison Sentences: Experiences and Developments*, Amsterdam–New York 1994, s. 4; C. Roxin, *Nowe kierunki polityki kryminalnej*, „Przegląd Prawa Karnego” 1990, z. 4, s. 99.

¹⁰ Szerzej na temat rozwoju i upadku ideologii resocjalizacji w krajach skandynawskich por. I. Anttila, *Zapobieganie przestępczości i system sądownictwa karnego*, w: *Problemy współczesnej penitencjarystyki w świecie*, red. B. Hołyst, Warszawa 1987, s. 57 i n.

przyczyniło się do traktowania bezwzględnej kary pozbawienia wolności jako *ultima ratio* oraz do rozwoju sankcji wykonywanych w społeczności lokalnej, alternatywnych do tradycyjnych kar¹¹.

2. Indywidualno-prewencyjny cel wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich

Zmiana racjonalizacji karania na ogół nie pozostaje bez wpływu na cele wykonywania orzeczonej kary pozbawienia wolności. Rozwój praw człowieka, który w latach siedemdziesiątych XX w. spowodował zakwestionowanie kary wymierzanej w oderwaniu od ciężaru czynu i stopnia zawinienia sprawcy, jednocześnie przyczynił się do rezygnacji z przymusowej resocjalizacji osób pozbawionych wolności. W Europie pozostało przy tym bezsporne, że czas spędzony przez skazanego w zakładzie karnym powinien być możliwie najlepiej wykorzystany do tego, aby przez odpowiednie oddziaływania w toku wykonywania kary zapobiec popełnieniu przez niego dalszych przestępstw. Przeciwno czysto izolacyjnemu wykonywaniu kary pozbawienia wolności przemawiają przede wszystkim następujące czynniki:

a) zasada poszanowania godności osobistej skazanego, która przesądza o tym, że w czasie odbywania kary powinien on uzyskać odpowiednią pomoc i wsparcie ułatwiające mu w przyszłości życie bez popełniania przestępstw;

b) wyniki badań empirycznych wskazujących na to, że odpowiednio dobrane programy realizowane w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności pozwalają na obniżenie poziomu powrotu do przestępstwa o ok. 10–20%, zapewniając tym samym długofalową ochronę społeczeństwa przed przestępczością;

c) nieskuteczność kar wykonywanych w surowych warunkach pod hasłem terapii szokowej (*intensive incarceration* albo *shock incarceration*), często w warunkach paramilitarnych, opartych na surowej dyscyplinie, intensywne ćwiczeniach i ciężkiej pracy fizycznej; jak dotąd żadne badania empiryczne towarzyszące takim programom nie potwierdziły tezy, że surowe warunki wykonywania kary obniżają poziom powrotu skazanych do przestępstwa;

d) postawa personelu więziennego, który sprzeciwia się ograniczaniu swojej pracy do utrzymywania porządku i dyscypliny w zakładzie karnym,

¹¹ Por. H. Th a m, *From Treatment to Just Deserts in a Changing Welfare State*, w: *Beware of Punishment*, red. A. Snare, Oslo 1995, s. 105 i n.

i opowiada się za prowadzeniem działalności zwiększającej szanse pozytywnej reintegracji społecznej skazanych¹².

Jednocześnie w ostatnich latach można w Europie zauważyć tendencję do formułowania indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności w znacznie skromniejszy i bardziej realistyczny sposób, niż miało to miejsce w okresie rozkwitu ideologii resocjalizacji. Resocjalizacja rozumiana jako moralna poprawa przestępcy przez korygowanie jego osobowości w trakcie odbywania kary obecnie ustępuje miejsca resocjalizacji skoncentrowanej wokół rozwoju umiejętności poznawczych i społecznych, które ułatwią skazanym reintegrację społeczną po opuszczeniu zakładu karnego. Proponowane środki oddziaływania, w zależności od indywidualnych deficytów skazanych, obejmują m.in. trening gospodarowania pieniędzmi, zachowania się w pracy, spędzania czasu wolnego, rozwiązywania sytuacji konfliktowych oraz kształtowania pozytywnych relacji międzyludzkich w rodzinie, grupach sąsiedzkich i koleżeńskich. Liczne programy realizowane w trakcie odbywania kary zmierzają do rozwoju podstawowych umiejętności życiowych, takich jak: wypełnienie deklaracji podatkowej, napisanie życiorysu, przeprowadzenie rozmowy o pracę czy obsługa pralki automatycznej. Dla osiągnięcia indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności za istotne uznaje się ponadto wspieranie u skazanych przekonania, że życie bez popełniania przestępstw stanowi dla nich realną i wartą wysiłku perspektywę¹³.

W przypadku niektórych skazanych, a szczególnie tych wykazujących zaburzenia osobowościowe, niezbędne jest prowadzenie oddziaływań terapeutycznych, ale obecnie wśród penitencjarystów dominuje przekonanie, że możliwości terapeutyczne zakładów karnych są dość ograniczone. Zakład karny generalnie nie jest placówką terapeutyczną i nie stanowi odpowiedniego środowiska terapeutycznego, dlatego prowadzenie skutecznych oddziaływań terapeutycznych w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności możliwe jest jedynie na specjalnie utworzonych w tym celu i odpowiednio wyposażonych oddziałach zakładów karnych¹⁴.

¹² Por. A. Baechtold, *Strafvollzug. Straf- und Massnahmenvollzug an Erwachsenen in der Schweiz*, Bern 2005, s. 31 i n.; R. Morgan, *Prisoner Resettlement: Evidence-Based Policy*, w: *Quo Vadis III. Innovative Wege zur Nachhaltigen Reintegration straffälliger Menschen — Reformmodelle in den EU-Staaten*, red. Bremer Institut für Kriminalpolitik, Bremen 2003, s. 109 i n.; M. Walter, *Strafvollzug*, Stuttgart–München–Hannover–Berlin–Weimar–Dresden 1999, s. 269 i n.

¹³ A. Baechtold, *op.cit.*, s. 34.

¹⁴ *Ibidem*, s. 33 i n.

Zmiana podejścia do celów wykonywania kary pozbawienia wolności widoczna jest w znowelizowanych ostatnio Europejskich Regułach Więziennych. Zgodnie z podstawowymi zasadami Europejskich Reguł Więziennych przyjętych przez Radę Europy w 1987 r., celem traktowania skazanych (*the purposes of the treatment of persons in custody*) było zachowanie ich zdrowia i szacunku dla siebie oraz, na tyle, na ile pozwalała na to długość orzeczonej kary, rozwijanie ich poczucia odpowiedzialności, postaw i umiejętności, które mogły ułatwić im po zwolnieniu powrót do społeczeństwa i życie zgodne z prawem. Po przyjęciu do zakładu karnego skazanego na odpowiednio długą karę pozbawienia wolności i po zebraniu informacji na temat jego osobowości należało tak szybko, jak było to możliwe, przygotować program oddziaływania resocjalizacyjnego (*a program of treatment*), odpowiedni do jego indywidualnych potrzeb i możliwości¹⁵.

W nowszej wersji Europejskich Reguł Więziennych z roku 2006 nie występuje już pojęcie *treatment*, które oznacza traktowanie kogoś, postępowanie z kimś, ale także leczenie. W miejsce tego terminu w kontekście celów wykonywania kary pozbawienia wolności pojawia się „reintegracja społeczna” skazanego. Zgodnie z regułą 6, wykonywanie kar i środków izolacyjnych (*all detention*) powinno następować w taki sposób, aby ułatwić osobom pozbawionym wolności reintegrację społeczną (*reintegration into free society*) po zwolnieniu z zakładu. Reguła 103 zawiera zalecenia, aby po przyjęciu skazanego do zakładu karnego sporządzić, tak szybko, jak jest to możliwe, raport dotyczący jego sytuacji osobistej, proponowanego planu wykonania kary oraz strategii przygotowania go do zwolnienia. Skazanych należy przy tym zachęcać do współudziału w opracowaniu indywidualnego planu wykonania kary, który powinien obejmować pracę, naukę, innego rodzaju zajęcia i przygotowanie do zwolnienia. Integralnym elementem sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności powinien być system przepustek z zakładu. Praca socjalna oraz opieka lekarska i psychologiczna mogą być uwzględnione przy wykonywaniu tej kary, ale w świetle znowelizowanych reguł więziennych nie ulega wątpliwości, że nie są one traktowane jako środki „leczenia skazanego z przestępczości”, a jako środki zmierzające do ułatwienia mu reintegracji społecznej¹⁶.

¹⁵ Por. reguły 3 i 68 Europejskich Reguł Więziennych z 1987 r.: European Prison Rules. Recommendation No. R (87)3 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 12 February 1987. Tekst rekomendacji w jęz. angielskim dostępny jest w internecie: www.coe.int.

¹⁶ Por. reguły 6 i 103 Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r.: European Prison Rules. Recommendation Rec (2006)2 adopted by the Committee of Ministers of the Council

3. Spory wokół celu wykonywania kary pozbawienia wolności w Niemczech

W RFN cel wykonywania kary pozbawienia wolności uregulowano w ustawie penitencjarnej z 1976 r., która wkrótce po zjednoczeniu Niemiec zaczęła obowiązywać także w tzw. nowych landach. Ustawa penitencjarna była ustawą federalną, natomiast wykonywanie kar i administrowanie systemem więziennictwa należało do kompetencji poszczególnych landów. Zgodnie z § 2 ustawy penitencjarnej, w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności skazany powinien nabyć zdolność do prowadzenia w przyszłości życia w poczuciu społecznej odpowiedzialności bez popełniania przestępstw. Resocjalizacja skazanego potraktowana została przez ustawodawcę jako jedyny cel wykonywania kary pozbawienia wolności, natomiast ochrona społeczeństwa przed kolejnymi przestępstwami stanowiła „także” zadanie wykonywania kary. Zróżnicowanie „celu” i „zadania” wykonywania kary pozbawienia wolności zmierzało do wyeksponowania znaczenia, jakie ustawodawca przypisywał prewencji indywidualnej¹⁷.

W niemieckiej nauce prawa karnego wykonawczego wyróżniano dwa aspekty resocjalizacji rozumianej jako ogół wysiłków zmierzających do ułatwienia skazanemu po opuszczeniu zakładu karnego życia w poczuciu społecznej odpowiedzialności bez popełnienia przestępstw:

a) pierwszy aspekt związany był z przeciwdziałaniem szkodliwym skutkom uwięzienia, aby nie pogarszać zdolności skazanego do życia zgodnie z prawem w momencie opuszczenia zakładu karnego,

b) aspekt drugi obejmował pomoc do integracji społecznej po odbyciu kary¹⁸.

Realizacji resocjalizacyjnego celu wykonywania kary pozbawienia wolności służyły m.in. te przepisy ustawy penitencjarnej, które formułowały zasadę normalizacji, tj. upodobnienia warunków życia w więzieniu tak dalece, jak jest to możliwe, do warunków życia na wolności (§ 3 ust. 1). Zgodnie z § 6 i 7 ustawy, obowiązkiem administracji więziennej było zebranie informacji o skazanym i jego sytuacji życiowej w celu opracowania przy jego współudziale indywidualnego planu wykonywania kary, obejmującego odpowiedni

of Europe on 11 January 2006. Tekst rekomendacji w jęz. angielskim dostępny jest w internecie: www.coe.int.

¹⁷ Szerzej na temat celu wykonywania kary pozbawienia wolności według niemieckiej ustawy penitencjarnej z 1976 r. por.: Z. Hołda, *Ustawa penitencjarna Republiki Federalnej Niemiec*, Lublin 1996, s. 30 i n.

¹⁸ M. Walter, *op.cit.*, s. 270.

system odbywania kary, pracę, kształcenie, terapię, zakres stosowanych ulg i przygotowanie do zwolnienia.

Resocjalizacja skazanych jako jedyny cel wykonywania kary pozbawienia wolności została w Niemczech zaaprobowana przez doktrynę, a w dużej mierze także przez orzecznictwo¹⁹. Takie ujęcie celu wykonywania kary pozbawienia wolności od połowy lat osiemdziesiątych XX w. było jednak krytykowane przez władze niektórych landów, wskazujących na konieczność dokonania w ustawie penitencjarnej zmian, które pozwoliłyby na uwzględnienie ciężaru zawinienia (*Schwere der Schuld*) przy podejmowaniu wobec skazanych decyzji dotyczących udzielenia im urlopów, przepustek i innych ulg. Najdalej idący projekt zmiany § 2 ustawy penitencjarnej przedstawiły pod koniec ubiegłego stulecia władze Hesji. Zgodnie z ich propozycją, w ustawie penitencjarnej należało zrównać resocjalizację skazanego z ochroną społeczeństwa traktowaną jako kolejny cel wykonywania kary pozbawienia wolności. W uzasadnieniu projektu stwierdzono, że resocjalizacyjny cel wykonywania kary pozbawienia wolności sformułowany w roku 1976 opierał się na koncepcji skazanego, która pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. nie odpowiadała już rzeczywistości z uwagi na zmienioną strukturę populacji więziennej i rosnący udział skazanych z grup problemowych, tj. cudzoziemców, osób uzależnionych od narkotyków oraz sprawców przestępstw z użyciem przemocy. Według władz Hesji, w rezultacie tych zmian w zakładach karnych wzrosła liczba skazanych, którzy nie wymagają lub nie chcą resocjalizacji albo są do niej niezdolni²⁰.

Wysunięta przez Hesję propozycja zmiany przepisów niemieckiej ustawy penitencjarnej spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem w środowiskach naukowych. Zdaniem przedstawicieli nauki, potraktowanie ochrony społeczeństwa jako równorzędnego z resocjalizacją celu wykonywania kary pozbawienia wolności oznaczałoby zakwestionowanie podstawowych założeń ustawy penitencjarnej, w myśl których ochrona społeczeństwa przed przestępczością następowała m.in. przez resocjalizację skazanego. W praktyce spowodowałoby to daleko idącą rezygnację z wykonywania kary w zakładach otwartych, a także z udzielania skazanym urlopów i ulg, które

¹⁹ A. Kreuzer, *30 Jahre Strafvollzugsgesetz — Wie steht es um den Strafvollzug?*, „Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe” 2006, z. 3, s. 137.

²⁰ Szerzej na temat propozycji zmiany niemieckiej ustawy penitencjarnej wysuniętej przez Hesję pisze F. Dünk el, *Sicherheit als Vollzugsziel? Die Wende im Strafvollzug in Zeiten des Wahlkampfes: eine Initiative aus Hessen*, „Neue Kriminalpolitik” 2003, z. 15, s. 8 i n.; a także F. Dünk el, *Gegenreform im Strafvollzug: Sicherheit als Vollzugsziel — eine Gesetzesinitiative aus Hessen*, „Kriminalpädagogische Praxis” 2004, z. 43, s. 16 i n.

stanowią niezbędny element przygotowania ich do zwolnienia, ułatwienia im reintegracji społecznej i ograniczenia poziomu recydywy. Skutkiem proponowanej przez władze Hesji zmiany byłoby przełamanie społecznego konsensusu wokół humanitarnego, resocjalizacyjnego sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności oraz wzrost poziomu recydywy ze szkodą dla bezpieczeństwa społecznego. Zwiększająca się liczba skazanych zaliczanych do grup problemowych, zdaniem krytyków wysuniętej przez Hesję propozycji, nie uzasadnia ograniczenia możliwości resocjalizacji w zakładach karnych, a raczej wskazuje na potrzebę ich rozszerzenia²¹.

Postulowane zmiany przepisów niemieckiej ustawy penitencjarnej dotyczące celu wykonywania kary pozbawienia wolności nie zostały wprowadzone w życie, ale dyskusje wokół tego problemu nasiliły się w związku z reformą federacyjną (*Föderalismusreform*). Komisja powołana w celu przygotowania projektu ustawy zmieniającej dotychczasowy konstytucyjny podział kompetencji pomiędzy władzami federalnymi i władzami landów opowiedziała się za przekazaniem tym ostatnim uprawnień do stanowienia przepisów regulujących wykonywanie kar i środków. Ta propozycja również spotkała się z wyraźnym sprzeciwem wśród naukowców i praktyków wymiaru sprawiedliwości, którzy podkreślali, że wykonywanie kary pozbawienia wolności jest ważnym obszarem działalności państwa i pociąga za sobą daleko idącą ingerencję w prawa skazanych. Skazani na podstawie jednolitych przepisów prawa karnego materialnego powinni mieć te same prawa i obowiązki w trakcie wykonywania kary. Rezygnacja z jednolitego uregulowania kwestii wykonywania kar i środków pozbawiających wolności, zdaniem przeciwników takiego rozwiązania, spowoduje dalsze różnicowanie sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności, która nawet pod rządami federalnej ustawy penitencjarnej pod wieloma względami wykonywana była odmiennie w różnych landach. Poza pogłębieniem dotychczasowych różnic, pojawi się także niebezpieczeństwo ograniczania wydatków na działalność resocjalizacyjną, poprzestania na czysto izolacyjnym wykonywaniu kary pozbawienia wolności oraz upolitycznienia problematyki wykonywania kar i środków przez zmieniające się układy polityczne w poszczególnych landach²².

Pomimo tych zastrzeżeń, na mocy uchwalonej w 2006 r. ustawy zmieniającej Konstytucję²³, kompetencje ustawodawcze w dziedzinie wykonywania

²¹ F. D ü n k e l, *Gegenreform...*, *op.cit.*, s. 19 i n.

²² Por.: B. M a e l i c k e, *Konsequenzen der Föderalismusreform für den Deutschen Strafvollzug*, „*Neue Kriminalpolitik*” 2006, z. 3, s. 89.

²³ Ustawa weszła w życie dn. 1 IX 2006 r.

kar i środków przekazano poszczególnym landom. Ustawa penitencyjarna z 1976 r. obowiązuje do czasu, kiedy organy ustawodawcze landów skorzystają z przyznaných im uprawnień i uchwalą własne ustawy regulujące wykonywanie kar i środków pozbawiających wolności.

4. Cel wykonywania kary pozbawienia wolności w szwajcarskim Kodeksie karnym po nowelizacji

W Szwajcarii Kodeks karny jest ustawą związkową, natomiast stanowienie przepisów prawa karnego procesowego i wykonawczego należy do kompetencji kantonów²⁴. Kodeks karny zawiera jednak nieliczne przepisy dotyczące wykonywania kar i środków, które zostały uznane za niezbędne dla realizacji zawartych w nim przepisów materialnoprawnych. Obowiązujący obecnie Kodeks karny pochodzi z 1937 r. i od tego czasu był wielokrotnie nowelizowany. Obszerna ustawa nowelizująca część ogólną Kodeksu karnego, uchwalona w roku 2002 weszła w życie 1 stycznia 2007 r. i przyniosła z sobą m.in. ujednoczenie kary pozbawienia wolności oraz zmianę przepisów dotyczących celów jej wykonywania²⁵.

Przed tą nowelizacją szwajcarski Kodeks karny jako cel wykonania kary pozbawienia wolności przewidywał wychowawcze oddziaływanie na skazanego i przygotowanie go do powrotu do życia w społeczeństwie. Takie sformułowanie odpowiadało zakorzenionej w szwajcarskim prawie karnym idei wychowania, zakładającej, że sprawca przestępstwa jest osobą wykazującą braki w zakresie socjalizacji, które mogą być usunięte przez oddziaływania wychowawcze realizowane w czasie odbywania kary. Artykuł 75 k.k. po nowelizacji przewiduje, że wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu rozwój umiejętności społecznych skazanego, a w szczególności umiejętności życia bez popełniania przestępstw²⁶. Ustawodawca zrezygnował

²⁴ Po zmianie konstytucji w Szwajcarii rozpoczęto prace nad projektem jednolitego związkowego Kodeksu postępowania karnego, ale termin zakończenia tych prac jest trudny do przewidzenia.

²⁵ Szwajcarski Kodeks karny z 1937 r. przed nowelizacją z roku 2002, która weszła w życie w styczniu 2007 r., wśród kar pozbawienia wolności wyróżniał karę ciężkiego więzienia (*Zuchthausstrafe*), zwykłego więzienia (*Gefängnisstrafe*) i karę aresztu (*Haftstrafe*). Por.: *Schweizerisches Strafgesetzbuch*, Bern 2004 (stan prawny na dzień 27 VII 2004 r.).

²⁶ Por. art. 75 ust. 1 zd. pierwsze k.k. po nowelizacji: „Der Strafvollzug hat das soziale Verhalten des Gefangenen zu fördern, insbesondere die Fähigkeit, straffrei zu leben” („Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma rozwijać społeczne zachowania skazanego, a w szczególności zdolność do życia bez popełniania przestępstw”). Tekst szwajcarskiego Kodeksu karnego po nowelizacji z 2002 r. dostępny jest w internecie: <http://www.admin.ch>.

zatem z wychowania skazanego jako celu wykonywania kary pozbawienia wolności i wyeksponował cel indywidualno-prewencyjny, jakim jest ułatwienie skazanemu w przyszłości życia bez popełniania przestępstw. Z indywidualno-prewencyjnym celem wykonywania kary pozbawienia wolności związana jest zasada normalizacji, nakazująca upodobnienie tak dalece, jak to jest możliwe, warunków życia w zakładzie karnym do warunków życia na wolności. Ponadto, zgodnie z art. 75 k.k., wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno zapewniać skazanemu opiekę (*Betreuung*), przeciwdziałać szkodliwym skutkom uwięzienia i należycie uwzględniać ochronę społeczeństwa, personelu więziennego i współwięzionych²⁷.

Realizacji indywidualno-prewencyjnego celu wykonywania kary pozbawienia wolności służą m.in. te przepisy Kodeksu karnego, które przewidują różne typy zakładów karnych (zamknięte i otwarte) oraz różne systemy (*Vollzugsformen*) odbywania kary. Skazany może odbywać karę w systemie zwykłym (*Normalvollzug*), który zakłada, że więzień spędza całą dobę w zakładzie karnym, a jedynie wyjątkowo może uzyskać przepustkę lub zezwolenie na zatrudnienie poza zakładem. System pracy na zewnątrz (*Arbeitsexternat*) polega na tym, że skazany pracuje poza zakładem karnym, a w zakładzie spędza czas wolny oraz czas wypoczynku. Skazany odbywający karę w tym systemie z reguły zatrudniony jest przez pracodawcę spoza więzienia na podstawie umowy o pracę zawartej za zgodą dyrektora zakładu karnego, przy czym jego wynagrodzenie za pracę przekazywane jest zakładowi karnemu, a część tego wynagrodzenia przeznaczona jest na pokrycie kosztów pobytu w zakładzie. Praca na zewnątrz zakładu, w świetle przepisów Kodeksu karnego, nie jest związana jedynie z pracą zarobkową, ale może także oznaczać pracę w gospodarstwie domowym i sprawowanie opieki nad dziećmi. Z kolei skazany skierowany do systemu pracy i mieszkania na zewnątrz (*Wohn- und Arbeitsexternat*) mieszka i pracuje poza zakładem karnym, ale formalnie podlega organom wykonującym karę pozbawienia wolności.

W pewnych wypadkach skazany może odbywać karę w systemie odosobnienia (*Einzelfhaft*), który powoduje oddzielenie go od innych osób pozbawionych wolności; skazany w pojedynczej celi spędza czas pracy, czas wolny i czas wypoczynku, a celę w zasadzie opuszcza jedynie wychodząc na godzinny spacer. W przypadku kobiet ciężarnych, karmiących i wychowujących małe dzieci oraz skazanych o złym stanie zdrowia, możliwe jest

²⁷ Szerzej na temat wykonywania kary pozbawienia wolności w świetle przepisów znowelizowanej części ogólnej szwajcarskiego Kodeksu karnego por. A. Baechtold, *op.cit.*, s. 105 i n.

odbywanie kary w systemach szczególnych (*abweichende Vollzugsformen*), związanych z pobytem w instytucji innej niż zakład karny. Dla skazanych na kary krótkoterminowe znowelizowany Kodeks karny przewiduje odbywanie kary w systemie „dniówkowym” lub „półuwięzienia”. W systemie „półuwięzienia” (*Halbgefängenschaft*) skazany kontynuuje pracę lub naukę poza zakładem karnym i spędza w zakładzie czas wolny oraz czas wypoczynku. Ten system odbywania kary pozwala mu na kontynuowanie podjętej wcześniej nauki i pracy, a od systemu pracy na zewnątrz (*Arbeitsexternat*) różni się o tyle, że skazany nie musi najpierw odbyć części kary w systemie zwykłym. Odbywanie kary w systemie „dniówkowym” zakłada podział wymierzonej kary, nieprzekraczającej 4 tygodni, na kilka odcinków czasowych, przypadających na dni wolne od pracy. W praktyce, kolejnym systemem wykonywania kary pozbawienia wolności, który nie został uwzględniony w ustawie nowelizującej Kodeks karny uchwalonej w 2002 r., jest pozostawanie skazanego poza zakładem karnym pod dozorem elektronicznym²⁸.

Zgodnie z art. 75 ust. 3 k.k., wykonywanie kary pozbawienia wolności w każdym systemie następuje na podstawie indywidualnego planu (*Vollzugsplan*). Jednocześnie znowelizowany Kodeks karny zobowiązuje władze kantonalne do wprowadzenia przepisów wymagających opracowania indywidualnych planów wykonywania kary przy współdziałaniu skazanych. Indywidualny plan wykonywania kary powinien uwzględniać proponowaną skazanemu pracę, naukę, kształcenie zawodowe i doksztalcanie, terapię, naprawienie szkody, kontakty ze światem zewnętrznym i przygotowanie do zwolnienia.

5. Przepisy regulujące cel wykonywania kary pozbawienia wolności w Holandii

W Holandii wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec dorosłych skazanych reguluje ustawa penitencyjna z 1998 r., przy czym niektóre przepisy tej ustawy zostały uszczegółowione w zarządzeniu penitencyjnym z tego samego roku²⁹. Artykuł 2 ust. 2 ustawy penitencyjnej przewiduje, że

²⁸ Szczegółowo na temat typów zakładów karnych i systemów wykonywania kary pozbawienia wolności w świetle przepisów szwajcarskiego Kodeksu karnego po nowelizacji z 2002 r. pisze: A. Baechtold, *op.cit.*, s. 109 i n.

²⁹ Ustawa penitencyjna i zarządzenie penitencyjne z 1998 r. obowiązują od 1 I 1999 r. Tekst tych aktów prawnych w tłumaczeniu na jęz. angielski (*Penitentiary Principles Act, Penitentiary Order*) dostępny jest w internecie: <http://www.legislationline.org>. Szerzej na temat tych aktów pisze: I. Sage l-Grande, *Moderne Niederländische Gesetzgebung zum Vollzug Freiheitsentziehender Sanktionen*, w: *Quo Vadis...*, *op.cit.*, s. 80 i n.

przy uwzględnieniu charakteru kar izolacyjnych wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno być zorientowane na przygotowanie skazanego, tak dalece, jak jest to możliwe, do powrotu do społeczeństwa po odbyciu kary. Ustawodawca nie odwołuje się w tym przepisie do takich pojęć, jak „socjalizacja”, „resocjalizacja”, „terapia” czy „życie bez popełniania przestępstw”, ale formułuje znacznie skromniejszy i bardziej realistyczny cel wykonywania kary pozbawienia wolności, jakim jest ułatwienie skazanym reintegracji społecznej. U podstawy takiego stanowiska tkwi przekonanie, że zakreślanie celów, które nie dają się osiągnąć w praktyce, jedynie zniechęca skazanych do aktywności w czasie odbywania kary i osłabia motywację do pracy personelu³⁰.

Kara pozbawienia wolności wykonywana jest w Holandii w zakładach penitencjarnych³¹ o różnym stopniu zabezpieczenia w systemie ograniczonego lub nieograniczonego kontaktu z innymi, o ile nie zachodzi potrzeba umieszczenia skazanego w systemie indywidualnym. W systemie nieograniczonego kontaktu skazany pracuje, uczestniczy w innych zajęciach i spędza czas wolny razem z innymi osobami pozbawionymi wolności. W celi, określanej w holenderskiej ustawie penitencjarnej bardziej neutralną nazwą „pomieszczenia”, przebywa w czasie snu, w weekendy i w innych porach wyznaczonych w przepisach porządkowych. W systemie ograniczonego kontaktu skazani mają możliwość uczestniczenia we wspólnych zajęciach grupowych, a poza tym przebywają w swoich pomieszczeniach. Z kolei skazany umieszczony w systemie indywidualnym, przebywa w pojedynczym pomieszczeniu i może brać udział w zajęciach grupowych lub indywidualnych jedynie w zakresie określonym przez dyrektora zakładu³².

Zgodnie z ustawą penitencjarną, skazany odbywający karę pozbawienia wolności ma obowiązek wykonywania pracy przydzielonej mu przez dyrektora zakładu. Ustawa przyznaje mu także prawo do pracy dostępnej

³⁰ Inaczej niż w przypadku skazanych dorosłych, termin „wychowanie” użyty został w ustawie z 2000 r. regulującej wykonywanie kar i środków pozbawiających wolności wobec nieletnich. Zgodnie z tą ustawą, przy uwzględnieniu charakteru orzeczonych kar lub środków ich wykonywanie zmierza do wychowania nieletniego oraz do przygotowania tak dalece, jak jest to możliwe, jego powrotu do społeczeństwa. Na temat holenderskiej ustawy regulującej wykonywanie kar i środków pozbawiających wolności wobec nieletnich por. I. Sageł-Grande, *op.cit.*, s. 83.

³¹ Zakładem penitencjarnym w rozumieniu przepisów regulujących wykonywanie kar jest zakład karny, a w przypadku kar krótkoterminowych także areszt śledczy.

³² Na temat systemów wykonywania kary pozbawienia wolności (*restricted association regime, unrestricted association regime*) por. art. 20 i 21 ustawy penitencjarnej: <http://www.legislationline.org>.

w zakładzie oraz do udziału w kursach edukacyjnych i innych zajęciach wychowawczych, odpowiednich z uwagi na długość wymierzonej mu kary i jego charakter. Dla przygotowania skazanych do powrotu do społeczeństwa ważne znaczenie ma uczestniczenie w programach, które zorientowane są na rozwój umiejętności społecznych i zwiększenie szans na uzyskanie zatrudnienia po zwolnieniu. Przy spełnieniu określonych warunków skazani szczególnie motywowani do udziału w zajęciach zmierzających do ułatwienia im pozytywnej reintegracji społecznej mają możliwość odbycia części kary pozbawienia wolności w formie programu penitencjarnego.

Artykuł 2 ust. 1 holenderskiej ustawy penitencjarnej stanowi, że jeżeli przepisy prawne nie przewidują inaczej, kara pozbawienia wolności wykonywana jest przez umieszczenie skazanego w zakładzie penitencjarnym albo przez uczestniczenie w programie penitencjarnym. Program penitencjarny w świetle tej ustawy stanowi alternatywą do pobytu w zakładzie formę wykonywania kary pozbawienia wolności i jest jednym z elementów progresywnego wykonywania tej kary, opartego na zasadzie stopniowego przechodzenia od życia w zakładzie do życia na wolności. Skazany skierowany do programu penitencjarnego faktycznie przebywa poza zakładem i ma obowiązek realizacji co najmniej 26 godzin zajęć tygodniowo. Zajęcia wchodzące w skład programu penitencjarnego obejmują pracę, nauczanie, rozwój umiejętności społecznych lub leczenie (np. leczenie odwykowe), a ich celem jest ułatwienie skazanemu reintegracji społecznej. Skierowanie skazanego do programu penitencjarnego uzależnione jest od spełnienia licznych przesłanek formalnych i materialnych, przy czym w przypadku niektórych kategorii skazanych, tj. tych, wobec których obok kary orzeczono środek zabezpieczający, podlegających wydaleniowi po zwolnieniu z zakładu oraz umieszczonych w oddziałach o maksymalnym stopniu zabezpieczenia, udział w programie penitencjarnym jest wykluczony³³. Odbywanie kary poza zakładem w formie uczestniczenia w programie penitencjarnym poprzedza przedterminowe zwolnienie, które w Holandii ma charakter bezwarunkowy i w zasadzie następuje automatycznie³⁴. Skazany, który nie realizuje uzgodnionego z nim programu penitencjarnego, może zostać ponownie umieszczony w zakładzie penitencjarnym na wniosek dyrektora tego zakładu.

³³ Por. I. Sage l-Grande, *Das niederländische Penitentiäre Programm*, „Neue Kriminalpolitik” 2000, z. 1, s. 7 i n.

³⁴ O przedterminowym zwolnieniu w Holandii pisze: P.J. Tak, *The Dutch criminal justice system*, Meppel 2003, s. 117 i n.

6. Cel wykonywania kary pozbawienia wolności według litewskiego Kodeksu karnego wykonawczego

Uchwalony w lipcu 2002 r. Kodeks karny wykonawczy, który zastąpił sowiecki Kodeks pracy poprawczej z roku 1971, obowiązuje na Litwie od maja 2003 r. Ustawodawca nie sformułował w tym kodeksie wprost żadnego celu wykonywania kary pozbawienia wolności. W § 1 ust. II wskazał natomiast cel Kodeksu karnego wykonawczego, którym jest określenie takiego sposobu wykonywania kar, aby skazany po odbyciu kary realizował swoje cele życiowe w sposób zgodny z prawem i przy pomocy zgodnych z prawem (legalnych) środków. Z treści tego przepisu wynika, że wykonywanie kary pozbawienia wolności ma być zorientowane na zapobieganie powrotowi do przestępstwa i prowadzenie przez skazanego po opuszczeniu zakładu życia zgodnie z prawem. Środki poprawy, które służą realizacji tego celu, wymienione są w § 111 k.k.w.; należy do nich w szczególności praca, nauka, kształcenie zawodowe i odbywanie kary w różnych rygorach³⁵.

Litewski Kodeks karny wykonawczy z 2003 r. przewiduje dwa zasadnicze rodzaje zakładów karnych: tzw. domy poprawy i więzienia. W domach poprawy skazani przebywają w wieloosobowych celach usytuowanych z reguły w barakach. Cele w ciągu dnia są otwarte, a skazani mogą swobodnie poruszać się w obrębie oddziału lub na wyznaczonym terenie poza nim. W porównaniu z domem poprawy więzienie charakteryzuje brak swobody poruszania się w zakładzie i wyższy stopień izolacji skazanego od świata zewnętrznego; cele są zamknięte całą dobą, a skazani nie mogą przebywać poza celą bez nadzoru. Poza więzieniem i domem poprawy litewski system więziennictwa obejmuje specjalne zakłady dla kobiet, dom poprawy dla nieletnich i tzw. otwarte kolonie. Kara pozbawienia wolności wykonywana jest na Litwie w różnych rygorach: zwykłym, złagodzonej albo dyscyplinarnym. Wszyscy skazani rozpoczynają odbywanie kary w rygorze zwykłym, a przeniesienie do innego rygoru następuje w drodze nagrody albo kary dyscyplinarnej. Rygor wykonywania kary wyznacza zakres kontaktów skazanego ze światem zewnętrznym i wpływa na możliwość uzyskania warunkowego zwolnienia po odbyciu określonej części kary³⁶.

³⁵ Por. J. Zolondek, G. Sakalauskas, *Strafvollzug und Strafvollzugsrecht in Litauen*, „Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe” 2005, z. 3, s. 151 i n.

³⁶ *Ibidem*, s. 153 i n.

7. Podsumowanie

Niezależnie od zmiany celów karania, upadek ideologii resocjalizacji przyczynił się także do zmiany celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Analiza przepisów dotyczących celów wykonywania tej kary, uchwalonych w ostatnich latach w wielu krajach europejskich, podobnie jak analiza odpowiednich przepisów zawartych w Europejskich Regulach Więziennych z 2006 r., pozwala dostrzec tendencję do rezygnacji z wychowania i moralnej poprawy skazanego na rzecz ułatwienia mu reintegracji społecznej po zwolnieniu i zapobiegania powrotowi do przestępstwa. Resocjalizacja skazanego rozumiana jako przymusowe korygowanie jego osobowości w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności ustąpiła miejsca programom rozwoju umiejętności poznawczych i społecznych, które zwiększają szanse pozytywnej adaptacji społecznej po opuszczeniu zakładu karnego.

W polskiej literaturze kryminologicznej i penitencjarnej termin „resocjalizacja” ma charakter niejednoznaczny i używany jest zarówno przez tych, którzy utożsamiają go z wychowaniem, uzdrowieniem i moralną poprawą przestępcy, jak i przez tych, którzy resocjalizację traktują jako działalność zmierzającą do pozytywnej reintegracji (readaptacji) społecznej skazanych. Wieloznaczność tego pojęcia znajduje odzwierciedlenie w wyróżnianiu celu minimum i celu maksimum resocjalizacji. Celem minimum resocjalizacji skazanego jest poprawa jurydyczna, tj. taki stan osobowości więźnia, który umożliwi mu funkcjonowanie w społeczeństwie po zwolnieniu z zakładu w sposób zgodny z normami prawnymi. Celem maksymalnym jest natomiast poprawa moralna, czyli stan osobowości, który umożliwi mu funkcjonowanie w społeczeństwie nie tylko w sposób nienaruszający norm prawnych, ale także w sposób respektujący wiele istotnych i ważnych dla życia społecznego norm moralnych³⁷.

Określając cel wykonywania kary pozbawienia wolności w Kodeksie karnym wykonawczym z 1997 r., polski ustawodawca zrezygnował z posłużenia się wieloznacznym pojęciem „resocjalizacji” i nawiązał do modelu więzienia prospołecznego, który przyznaje skazanemu prawo do kształtowania swojego postępowania zgodnie z zasadą poszanowania godności ludzkiej, a jednocześnie oferuje mu możliwość wykorzystania czasu spędzonego

³⁷ Por. H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 21; B. Pastwa-Wojciechowska, *Psychopatia — wyzwanie czy kłeska resocjalizacji*, w: *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce — w poszukiwaniu skuteczności*, red. H. Machel, Gdańsk 2006, s. 128.

w zakładzie karnym do rozwoju umiejętności ułatwiających mu powrót do społeczeństwa i życie zgodne z prawem po zwolnieniu z zakładu³⁸. Ta racjonalna, wewnętrznie spójna i zorientowana na długofalową ochronę społeczeństwa przed przestępczością koncepcja wykonywania kary pozbawienia wolności przy obecnym stanie populacji więziennej okazała się jednak bardzo trudna do zrealizowania.

³⁸ G. Szczygieł, *Społeczna readaptacja skazanych — próba oceny*, w: *Wykonywanie...*, *op.cit.*, s. 173.